Dr. SIMON GYULA
BME Híradástechnikai Elektronika Intézet

Nemlineáris karakterisztikájú eszközök egyfajta linearizálása és ennek numerikus optimálása

ETO 519.712.7:536.531

Számos műszaki problémával kapcsolatban felmerül annak igénye, hogy az alkalmazott elem (pl. átalakító) kimeneti jele a független változó lehető lineáris függvénye legyen. Ha a karakterisztika nem lineáris, akkor a kimeneti jelet megfelelő kompenzáló karakterisztika segítségével módosítani kell.

A továbbiakban általános módszert ismertetünk, amely egyszerű függvénytranszformáció bevezetésével a linearitási paraméterek nagymérvű javításához vezet.

1. A függvénytranszformációk vizsgálata

Tekintsük az $y=f(x)$ függvényt, amely az $[a, b]$ intervallumban folytonos, a függvény és differenciálhányadosa monoton. Az intervallum alsó határpontjában húzott érintőhöz viszonyított helyzete szerint kétféle függvényt különböztethetünk meg (1. ábra). Ha

$$\Delta=|f(b)-f(a)|-|M(b-a)|>0, \quad \text{akkor}$$

a függvény, a továbbiakban (alulról) konvex (1. görbe), ha viszont $\Delta<0$, akkor a továbbiakban (alulról) konkáv.

Itt
$$M=\left.\frac{\mathrm{d}f(x)}{\mathrm{d}x}\right|_{x=a}.$$

Az általánosabb tárgyalásmód kedvéért normáljuk a függvényt úgy, hogy bevezetjük az

$$u=\frac{x-a}{b-a} \quad \text{és} \quad v=\frac{y-f(a)}{M(b-a)}$$

új változókat. Az új koordinátarendszerben a normált függvény a 2. ábra szerint alakul. Könnyen belátható, hogy

$$\delta=\frac{\Delta}{M(b-a)}, \tag{1}$$

és általánosabban: valamely egyenestől értelmezett relatív eltérésként az (1) által definiált jellemzőt választva, ez valóban a linearitási hiba szokásos definíciójával egyenértékű.

Az eredeti függvény linearitáshibáját transzformáció segítségével szeretnénk csökkenteni. A transzformáció utáni új függő változónk legyen z.

A választott transzformáció:

$$z=\frac{v(u)}{v(u)+K}, \tag{2a}$$

Beérkezett: 1975. XI. 26.

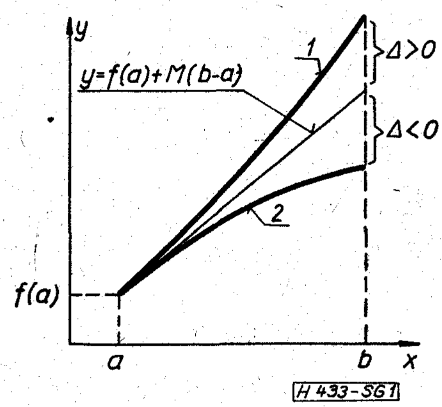

1. ábra

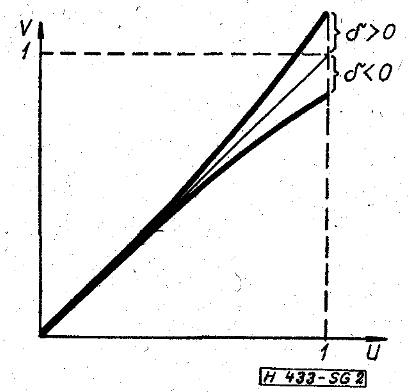

2. ábra

vagyis

$$z=1-\frac{K}{v(u)+K}. \tag{2b}$$

A (2a) és (2b) kifejezések alapján belátható, hogy linearitási szempontból a

$$z_1=\frac{v(u)}{v(u)+K},$$

illetve

$$z_2=\frac{K}{v(u)+K}$$

transzformáltak egyenértékűek.

Eredeti függvényünk maximális nemlinearitási hibájának jellegét a 3. ábra segítségével szemléltethetjük. Ha adott görbének a közelítő függvénytől való maximális eltérését szeretnénk minimálni, akkor biztosítanunk kell, hogy egyenlő abszolút értékű hibák lépjenek fel (Csebisev-közelítés). A 3. ábra rögzített görbéhez tartozó optimálisan közelítő egyenes meghatározását szemlélteti. A h húr és a húrral párhuzamos é érintő közé berajzolt f felező egyenes lesz, a Csebisev-értelemben optimálisan közelítő lineáris függvény.

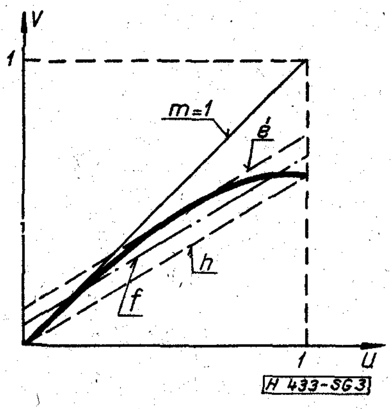

3. ábra

A rendszer szabadsági fokának növelése a transzformáció bevezetésével lehetséges. Az eggyel több zérus hibájú pont és ezzel együtt eggyel több helyi hiba-szélsőérték megvalósításának feltétele nyilvánvalóan az, hogy a z függvény az érdekes tartományban $(0 \leqq u \leqq 1)$ inflexiós ponttal rendelkezzen, vagyis legyen olyan u érték, melynél a transzformált függvény második deriváltja zérus.

Vizsgáljuk meg ennek feltételét:

$$\frac{\partial^2 z}{\partial u^2}=\frac{K}{(v+K)^2}\,\frac{\partial^2 v}{\partial u^2}-2\cdot\frac{K}{(v+K)^3}\left(\frac{\partial v}{\partial u}\right)^2=0.$$

Így az inflexiós pontra:

$$\frac{\partial^2 v}{\partial a^2}\,\frac{v+K}{2}=\left(\frac{\partial v}{\partial u}\right)^2. \qquad (3)$$

Minthogy $\left(\frac{\partial v}{\partial u}\right)^2>0$, így (3) teljesítéséhez konvex függvénynél $v+K>0$, míg konkáv függvénynél $v+K<0$ szükséges. A (3) feltétel teljesítése K megfelelő megválasztásával nyilván biztosítható tetszés szerinti u értékre. Másik fajta függvényünknél konstans értéket szeretnénk közelíteni. Eredeti függvényünk $v(u)$ az érdekes tartományban monoton, s differenciálhányadosa szintén monoton. A transzformáció az alábbi:

$$z(u)=v(u)\cdot\frac{K}{g(u)+K}, \qquad (3a)$$

ahol $g(u)$ ugyanolyan tulajdonságú, mint $v(u)$.

A szélsőérték feltétele $z'(u)=0$ alapján:

$$K\cdot v'+f\cdot v'-v\cdot f'=0,$$

ami K megfelelő megválasztásával nyilván biztosítható.

2. A javulás mértéke

A legegyszerűbb esetektől eltekintve (pl. konstans közelítése hatványsorral: Csebisev-polinomok) a Csebisev-jellegű optimális közelítések csak numerikus módszerekkel találhatók meg. Az elérhető javulás nagyságrendi becslésére válasszuk az alábbi másodfokú konkáv függvényt:

$$v=u-\delta\cdot u^2, \qquad (4)$$

és legyen δ értéke 10%.

(1) alapján a linearitáshibát a következőképpen írhatjuk fel:

$$l=d/m,$$

ahol d a névleges lineáris karakterisztikától való eltérés, míg m ezen egyenes meredeksége. A 3. ábra alapján a Csebisev-metrikában optimális egyenestől való három egyenlő abszolút értékű maximális eltéréshez tartozó linearitáshiba esetünkben:

$$l=\frac{\delta}{4(1-\delta)}=2{,}78\%. \qquad (5)$$

Válasszuk most meg a (2a) transzformáló kifejezésben K értékét úgy, hogy a transzformált görbe $U_1=1/6$; $U_2=1/2$ és $U_3=5/6$ pontjai essenek egy egyenesre (4. ábra).

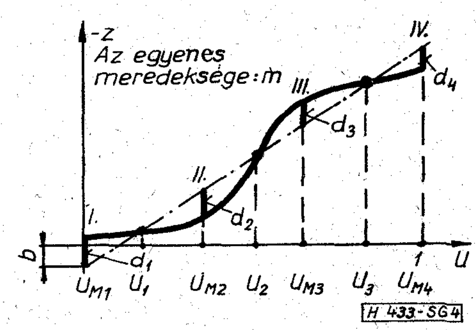

4. ábra

A numerikus számítást elvégezve az eredmények:

$$K=-8{,}561,$$

$$m=\ 0{,}1176,$$

$$b=-0{,}000096.$$

A meredekségre normált l linearitási hiba értékek az egyes tartományokban:

Tartomány	I.	II.	III.	IV.
l[‰]	0,81	−0,17	0,18	−0,9

A végeredményből arra következtethetünk, hogy a zérus hibájú pontok megválasztása nem optimális, mert a hibák abszolút értéke igen különböző. A numerikus optimálás algoritmusa éppen ezen alapulhat: a zérus hibájú pontok eltolhatók úgy az u tengely mentén, hogy a maximális eltérések abszolút értéke (gyakorlatilag persze megengedett hibakorláton belül) azonos legyen. Az is kitűnik, hogy a nem optimális metszéspontelosztás ellenére a javulás mértéke kb. 1,5 nagyságrendet tesz ki.

A numerikus analízis általános tételei rendszerint csak a javulás-függvény jellegére adnak felvilágosítást, de a műszaki gyakorlat szempontjából érdekes számszerű eredmények nem származtathatók. Ezért a javulás mértékének általánosabb tárgyalásától ezen a helyen eltekinthetünk.

3. Elektronikus alkalmazások lehetőségei

Az alkalmazások körét most olyan esetekre szűkítjük, mikor az átalakításnál szerepet játszó függvény ellenállás jellegű. Ilyen analóg rendszereknél nemlineáris transzfer karakterisztikájú linearizáló áramkör használható, digitális kijelzésű esetben a korrekció történhet az A/D átalakító kimeneti jelének módosításával is (korrekciós program). Ezek a megoldások viszonylag költségesek és bonyolultak. A linearitáshiba az 1. pontban említett egyszerű transzformációval (a K konstans most fizikailag pozitív vagy negatív ellenállás) csökkenthető.

3.1 Platina hőmérséklet-átalakító ellenállás linearizálása

Az ellenállás értéke a hőmérséklet függvényében az alábbi:

$$R/R_0=1+\alpha[T-\delta(t-1)t-\beta(t-1)t^3],$$

ahol T a hőmérséklet C°-ban, $t=T/100$ és

$$\alpha=0{,}003916,$$

$$\beta=0{,}11, \qquad \text{ha} \quad T<0°\text{C},$$

$$\beta=0{,}0, \qquad \text{ha} \quad T\geq 0°\text{C},$$

$$\delta=1{,}49,$$

$$R_0=100 \text{ ohm (általában)}.$$

A (4) összefüggésben szereplő δ érték $\Delta T=200$ °C hőmérséklet-változásra kb. 3%, így linearizálás nélkül a linearitási hiba erre a tartományra (5) alapján kb. 0,75% ÷ 1,5°C. A karakterisztika konkáv, ezért negatív ellenállásra van szükség. A numerikus optimálásra Fortran program készült. Ennek bemenő adata az alsó és felső hőmérséklethatár. A számítások és mérések tanulsága szerint 200 °C-os tartományban a linearitási hiba jóval 1‰ alá szorítható. A szükséges negatív ellenállás értéke kb. 2,6 kohm. A gyakorlati megvalósításnál a rendszer hibáját már nem a linearitási hiba korlátozza, hanem a nagy áramszintű működtetésnél a platina saját melegedése, míg kis áramszint alkalmazásakor a kapcsolás egyéb ellenállásainak és műveleti erősítőinek hőmérsékleti driftje.

3.2 Fázistoló rendszer amplitúdóhibájának minimálása

Kétfázisú oszcillátor kimeneti jeleiből az 5. ábrának megfelelő kapcsolásban folyamatosan változtatható fázisú kimeneti jelet állíthatunk elő, amelynek amplitúdója

$$\hat{U}_{ki}=U\sqrt{(1-u)^2+u^2},$$

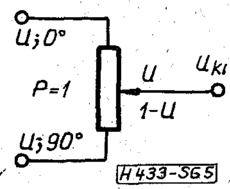

5. ábra

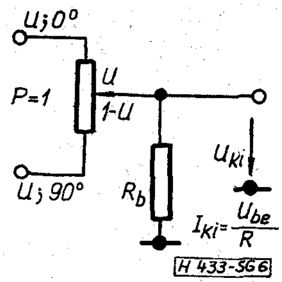

6. ábra

vagyis

$$v=\frac{\hat{U}_{ki}}{U}=\sqrt{1-2u+2u^2},$$

míg fázisszöge:

$$\varphi=\text{arc tg}\left(\frac{u}{1-u}\right).$$

Az $\hat{U}_{ki}/U$ maximális értéke 1 (ha $u=0$ vagy $u=1$), minimális értéke $1/\sqrt{2}$ (ha $u=0{,}5$). Fázisszögtől független amplitúdóra törekszünk, így a közelítő egyenes meredeksége rögzített, 0 értékű. A relatív hibát most a meredekség helyett értelemszerűen az $\hat{U}_{ki}/U$ legjobb közelítő értékére vonatkoztatjuk, vagyis $l=d/b$. Az eredeti rendszer relatív hibája így 17,16%. A 6. ábrának megfelelő elrendezés is bonyolultabb transzformációnak felel meg:

$$z=v\cdot\frac{K}{K+u-u^2}.$$

Az $u=x+0{,}5$ függvénytranszformáció bevezetésével egyszerűen bizonyítható, hogy mind v, mind z az $u=0{,}5$-ös pontra vonatkozóan páros függvény, így a vizsgálatot elegendő a $0\leq u\leq 0{,}5$ intervallumra elvégezni.

A transzformáció jellege tehát a (3*a*) összefüggésnek megfelelő, az áramköri megoldás viszont a 3.1 alattival rokon.

A numerikus optimálásnál a $0\leq u\leq 0{,}5$ intervallumban most csak két zérus hibájú pont választható. Az $U_1=0{,}125$ és $U_2=0{,}375$ kezdeti értékekből kiindulva és a hibák abszolút értékének eltérését $\leq 0{,}001$-re választva három ciklus lefutása után:

$$K=-0{,}854,$$

$$b=1{,}008$$

$$U_1=5{,}3\cdot 10^{-4},$$

$$U_2=0{,}1785,$$

és az egyes tartományok maximális hibái:

i	1	2	3
U_{Mi}	0	0,053	0,332
Δ_{Mi}	−0,0076	0,0072	−0,0078

vagyis az eredő amplitúdóhiba 1% alatt marad. Ez a módszer egyszerűbb, olcsóbb és jobb paraméterekkel rendelkező áramköri megvalósítást tesz lehetővé, mint a szokásos megoldások.

4. Áramköri elemek

4.1 Feszültségvezérelt áramgenerátorok

A teljesség igénye nélkül néhány megoldás ismertetése következik. Aszimmetrikus terhelés állandó áramú táplálására a legegyszerűbb megoldás a 7. ábra szerinti, annek egyenáramú beállítási problémái lehetnek. A 8. ábra szerinti megoldásban ideális műveleti erősítőt feltételezve $R_1 = R^2/(R+R_S)$ választással:

$$I_{ki} = \frac{U_1 - U_2}{R \times R_S}, \tag{6}$$

vagyis a meredekség abszolút értéke mindkét bemenetről azonos.

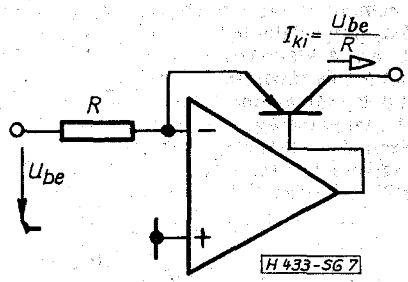

7. *ábra*

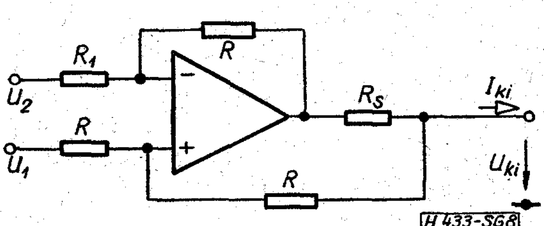

8. *ábra*

4.2 Pozitív vagy negatív kimeneti ellenállású generátor

A 8. ábra szerinti elrendezésre:

$$I_{ki} = \frac{U_1}{2R_S}\left(1 + \frac{R}{R_1} + \frac{R_S}{R}\right) - \frac{U_2}{R_S}\frac{R}{R_1} + \frac{U_{ki}}{2R_S}\left(\frac{R}{R_1} - \frac{R_S}{R} - 1\right), \tag{7}$$

vagyis a kimeneti vezetés

$$G_{ki} = \frac{1}{2R_S}\left(1 - \frac{R}{R_1} - \frac{R_S}{R}\right).$$

A negatív kimeneti vezetésre beállított rendszernél a lezáró vezetés megengedett értéktartománya az egyenáramú stabilitás biztosítására a visszacsatolt rendszer vizsgálatából:

$$|G_{ki}| < G_t < \infty \quad \text{(rövidzárstabil).}$$

Pozitív kimeneti vezetésű rendszerben egyenáramú stabilitási probléma nincs.

Ez a megoldás nyilván alkalmas a 3.1 pontban vázolt feladat ellátására.

4.3 Negatív ellenállás megvalósítása

A 3.1 pontban vázolt rendszer áramgenerátoros táplálással és párhuzamos negatív ellenállás beiktatásával is megvalósítható (két műveleti erősítő kell). A 3.2 pontban leírt feladat megoldásához mindenképpen negatív ellenállás szükséges. Az egyik nyilvánvaló lehetőség a 8. ábra szerinti kapcsolás a 4.2 pont szerinti beállításban, bemeneti vezérlés nélkül. Sokkal előnyösebb a 9. ábra szerinti NIC-es

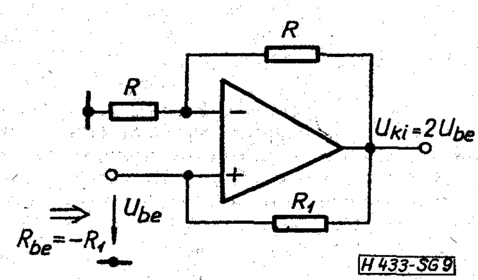

9. *ábra*

megoldás, mert a negatív ellenállás megvalósításán kívül a negatív ellenálláson fellépő feszültséggel arányos feszültséggenerátoros kimenete (U_{ki}) is van.

Az egyenáramú stabilitás feltétele, hogy a bemenet és föld között jelentkező generátor-vezetés, G_t értéke:

$$\frac{1}{R_1} < G_t < \infty \quad \text{(rövidzárstabil).}$$

Ha az invertáló és nem invertáló bemeneteket felcseréljük, az egyenáramúlag stabil rendszerre

$$0 \leqq G_t < \frac{1}{R_1}$$

adódik (szakadásstabil).

Az eddigiekben vázolt feladatok (3.1 és 3.2 pontok) megoldása rövidzárstabil rendszerekkel lehetséges.

5. Számítástechnikai megjegyzések

A 2. pont számításai zsebkalkulátorral történtek (SR 10). A 3.1 és 3.2 pont optimáló programjai Fortran nyelvűek és CDC számítógépen futottak.

A zérus hibájú pontok korrigálására igen gyorsan konvergáló algoritmus:

$$\Delta U_i = 0{,}5 \cdot (u_{M(i+1)} - u_{M(i)}) \frac{d_{M(i+1)} + d_{M0)}}{d_{M(i+1)} - d_{M(i)}}.$$

IRODALOM

[1] *Kis* O.—*Kovács M.:* Numerikus módszerek. Műszaki Könyvkiadó, 1973.

[2] *Tietze—Schenk:* Analóg és digitális áramkörök. Műszaki Könyvkiadó, 1973.